

УДК (502. 03+711. 4):364. 122. 5

Аверкина М. Ф.,

кандидат економічних наук, старший викладач Національного університету водного господарства та природокористування

ВПЛИВ ТЕОРІЇ СТІЙКОГО РОЗВИТКУ МІСТ НА ТЕОРІЇ УРБАНІСТИКИ

У статті розкрито сутність стійкого розвитку міста, проаналізовано змістовне наповнення наявних теорій урбаністики. Визначено вплив стійкого розвитку міст на теорії урбаністики.

Ключові слова: стійкий розвиток, теорії урбаністики, місто, економічна система

В статтє раскрыта суть устойчивого развития города, проанализировано содержательное наполнение существующих теорий урбанистики. Определенно влияние устойчивого развития городов на теории урбанистики.

Ключевые слова: устойчивое развитие, теории урбанистики, город, экономическая система

Essence of steady development of city is exposed in the article, semantic content of existent urbanism's theories is analyzed. Certainly influence of sustainable development of cities in the urbanism's theories is defined.

Keywords: sustainable development, urbanism's theories, city, economic system

Постановка проблеми. На сучасному етапі містам України притаманні такі негативні тенденції, як зниження ВВП на душу населення, зростання рівня безробіття, шумове та техногенне забруднення, зниження якості питної води, утворення небезпечних відходів, а це, своєю чергою, негативно впливає на стан здоров'я жителів міста. Містам притаманне фундаментальне значення не лише у розвитку регіонів, але і держави. В системі міста існують складні взаємозв'язки, однак основним взаємозв'язком виступає взаємодія людини та природи. Новий підхід до взаємодії людини з природою реалізує теорія стійкого розвитку (sustainable development), яка запроваджується на рівні більшості країн світу та спрямована на перегляд базисних схем економічного розвитку з урахуванням чинників екологічної складової і передбачає виконання найважливіших принципів, а саме: збереження якості довкілля, економічний розвиток, вирішення соціальних та демографічних проблем, забезпечення стану безпеки соціо-еколого-економічної системи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вплив стійкого розвитку на систему управління містом присвячені праці провідних науковців таких, як З. Герасимчук, І. Заблодська, Ю. Федунь, Л. Шевчук та інших провідних науковців.

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження полягає у визначенні впливу теорії стійкого розвитку на теорії урбаністики.

Виклад основного матеріалу. Головною передумовою створення теорії стійкого розвитку є теорія "нульового зростання", яка найповніше представлена в роботах основоположників Римського клубу Дж. Форрестера, Дж. Медоуза й А. Мессаровича [1], які дійшли висновку про неможливість подальшого зростання темпів споживання і зазначали, що якщо в результаті впровадження нових технологій не знизити споживання природних ресурсів на 75%, то в системі розвивається криза [2, с. 13]. Ключовою ідеєю теорії стійкого розвитку є забезпечення високого рівня життя населення, що передбачає гармонійний розвиток економічної, екологічної та соціальної сфери [3]. Відповідно до цієї теорії економічну екологічну та соціальну підсистеми необхідно розглядати у взаємозв'язку, оскільки розвиток, стабілізація і деградація кожної з цих підсистем впливають одна на одну. Саме тому сьогодні важливим є дослідження теорії стійкого розвитку не лише держави, регіону, але й міста. Адже міста являють собою складні динамічні системи, яким притаманне фундаментальне значення для розвитку будь-якої країни. У містах формується виробничий, науковий потенціал держави, міста виступають "піонерами" щодо впровадження результатів науково-технічного прогресу з метою формування конкурентоспроможної стратегічної перспективи його розвитку та забезпечення якісних стандартів життя населення [4].

Термін "стійкий розвиток" вперше був застосований у міжнародно-правовому лексиконі на конференції ООН 1972 року в Стокгольмі Морісом Стронгом. Вдруге термін "стійкий розвиток" було вжито у доповіді "Стратегія збереження світу" (1980 р.). Так, стійкий розвиток розглядався як поліпшення якості життя в межах можливостей екосистем, які залишаються в стані відносної рівноваги. Дещо пізніше у доповіді спеціальної комісії ООН "Наше спільне майбутнє" (1987 р.) стійкий розвиток було визначено як такий, що задовольняє потреби сучасності, але не ставить під загрозу майбутніх поколінь задовольняти їх потреби [5]. Варто зазначити, що серед провідних науковців України відсутній єдиний погляд до визначення сутності стійкого розвитку. В процесі дослідження означеної проблеми, автором виокремлено три підходи до розуміння сутності стійкого розвитку.

У руслі першого підходу стійкий розвиток розглядають у контексті динамічної рівноваги, який передбачає в системі "людина-природа" використання суспільством ресурсів природного середовища з

мінімальним втручанням в екосистему з метою задоволення потреб людини. Перевагою такого підходу є те, що розвиток економічної підсистеми повинен супроводжуватися мінімальним втручанням в екологічну підсистему. Недоліком аналізованого підходу варто назвати відсутність та невизначеність критеріїв, які будуть зумовлювати стан динамічної рівноваги.

За другого підходу стійкий розвиток визначають через призму гармонізації продуктивних сил, що дозволяє досягати збалансованого розвитку соціо-економіко-екологічної системи.

За третього підходу стійкий розвиток потрактовують в аспекті здатності системи до захисту. Позитивним моментом такого підходу визнано акцентування на захисті соціальної, економічної та екологічної системи від негативних чинників зовнішнього та внутрішнього характеру, а недоліком – не розробленість граничних значень окремих показників.

Автор погоджується із твердженням науковців Інституту проблем природокористування та екології НАН України, що говорячи про стійкий розвиток, ми повинні розуміти: що саме може і повинно розвиватися стійко – суспільство, економічна система чи навколишнє природне середовище у взаємозв'язку.

Так, стійкий розвиток навколишнього природного середовища передбачає дотримання чистоти повітря, води, ґрунту, діючих природних систем, тобто збереження здатності природи до самовідновлення.

У соціальному аспекті, стійкий розвиток припускає об'єднання всіх соціальних, етнічних, вікових груп населення для участі в управлінні розвитком території; адекватний розподіл роботи, доходу, соціальних благ, забезпечення безпеки та благополуччя.

Стійкий розвиток економічної системи містить у собі використання ефективних методів ведення господарства (в усіх галузях промисловості і сільського господарства), спрямованих на підвищення якості використання ресурсів.

Стійкий розвиток передбачає комплексне вирішення економічних, соціальних, екологічних проблем, які носять як глобальний, так і загальнодержавний характер [3]. Однак вирішуватись такі проблеми повинні також і на місцевому рівні, що вимагає дослідження наявних теорій урбаністики, адже урбанізм є головною рисою сучасного суспільства, яскравішою, ніж індустріалізм або капіталізм [6].

Урбанізація як соціально-економічне явище характеризується зростанням міст, міського населення, поширенням міського способу життя на все суспільство. Особливості розвитку міст сприяли виникненню відповідних урбаністичних теорій: концепція урбаністичної екології (Р. Парк, Е. Берджесс), урбанізм як спосіб життя (Л. Вірт), композиційна теорія (Г. Ганс), теорія субкультури (К. Фітер) [7].

Так, представники урбаністичної екології (Р. Парк, Е. Берджесс) вважають, що міста зростають не хаотично, а відповідно до особливостей зовнішнього середовища. Своєрідність розділення міста на певні “зони”, пересування у міському середовищі аналогічна тій, що відбувається у природі. А різні міські райони розвиваються завдяки адаптації їх мешканців, що борються за власне існування. Загалом формування міста можна розглядати як відтворення послідовних концентричних кіл, що уособлюють міські сфери, поділені на сектори: у центрі розташовані райони “внутрішнього міста”, поза ними – житлові квартали, далі – приміська зона. Процеси захоплення екологічної ніші, закріплення в ній відбуваються у секторах концентричних кіл.

Певний час урбаністична екологія не мала визнання, та згодом вона зайняла місце у працях соціологів. Варто зазначити, що концепція урбаністичної екології недооцінює свідомого проектування, планування міста, розглядаючи його розвиток як природний процес. Отже, в цій теорії простежено вплив екологічної підсистеми теорії стійкого розвитку на місто, що є позитивно. Проте не зазначено в результаті чого виникають екологічні проблеми в місті [8].

Наступною теорією, яка розглядає урбанізм з погляду соціальної підсистеми теорії стійкого розвитку є урбанізм як спосіб життя, що була сформована у нарисі Л. Вірта “Урбанізм як спосіб життя” (1938). Науковець тлумачить урбанізм на підставі трьох його особливостей: розміру території міст, щільності та гетерогенності (неоднорідності) населення. Серед чинників, що визначають світосприйняття мешканців міст, він виділяв психологічні ефекти міського життя, їх вплив на соціальну структуру та індивіда. До негативних відносин взаємну байдужість, безцеремонність, підвищене емоційне навантаження, що призводить до відчуття тривоги, нервового напруження, відсутність підтримки через послаблені міжособистісні зв'язки мешканців міст [8].

Л. Вірт визнавав урбанізацію не тільки як частину суспільства, але й як віддзеркалення природи ширшої соціальної системи, а також як чинник, що впливає на неї. Кожен з аспектів міського способу життя характеризує соціальне життя міського суспільства загалом, а не тільки життя мешканців великих міст. Його ідеям властиві як певні обмеження, так і надмірна узагальненість: аналізуючи американські міста, він переносить висновки на процес урбанізму загалом, перебільшує деіндивідуалізацію у сучасних містах; деякі характеристики, які він вважав міськими, властиві й селу.

Цю теорію піддано сумніву представником композиційної теорії (Г. Гансом, 1962). Варто погодитись з його позицією, яка відстоює вплив урбанізму на людину, оскільки людина в місті є ізольованою від навколишнього середовища. Відповідно до цієї теорії, аналіз таких чинників, як суспільний клас,

етап життєвого циклу, етнічне походження набагато важливіший для розуміння соціального життя мешканців міст, ніж вивчення їх розмірів, щільності, складу населення [8].

Ще одна теорія урбанізму, яка є важливою з погляду стійкого розвитку міста є теорія субкультури, авторство якої належить К. Фітеру. Відповідно до означеної теорії, навколишнє середовище міста впливає на приватне життя людей. Однак у містах складаються також умови для створення та зміцнення соціальних груп. Міське середовище сприятливе для розвитку субкультур саме завдяки диференціації. Тут виникає багато груп, пов'язаних загальними інтересами, кожна з яких може стати центром субкультури. Великі міста приваблюють багатьох людей, сприяють їх диференціації; у них немало людей, об'єднаних спільними інтересами, діяльністю, що зміцнює згуртованість груп. Саме у великих містах людині легше знайти друзів або приєднатися до якоїсь групи.

Прибічники цієї теорії вважають, що для міського середовища характерною є тенденція до соціального конфлікту, але джерелом його є не розпад груп, а суперечності між стабільними субкультурами [8].

Автор погоджується з тим, що можуть виникати соціальні конфлікти у зв'язку з тим, що різні групи пропонують різні погляди на життя, природу, виробництво, суспільство. З одного боку, це є позитивно, оскільки групи можуть пропонувати ідеї щодо збереження довкілля, а з іншого – є ризик виникнення негативних тенденцій субкультур (наприклад, панки, готи, Емо і т. ін.).

Сучасні теорії урбанізації зосереджуються на тому, що урбанізм не є ізольованим явищем, він пов'язаний з головними політичними та економічними чинниками. Д. Харві вважає, що: урбанізм є одним з аспектів штучного середовища, породженого розвитком і розквітом промислового капіталізму; у сучасному суспільстві відмінність між способами життя міського і сільського населення набагато розмитіша, ніж у традиційному суспільстві; у сучасному урбанізмі простір постійно реорганізується, що залежить від того, де великі фірми обирають місця для розміщення свого виробництва, науково-дослідницьких центрів, та від приватних інтересів, що впливають на купівлю та продаж будинків і землі [8].

М. Кастеллз, як і Д. Харві, вважає міста штучним утворенням, наголошуючи, на тому, що просторова форма суспільства тісно пов'язана з усіма механізмами його розвитку. А для розуміння міста необхідно усвідомлювати процеси, що керують створенням і зміною просторових форм. М. Кастеллз розглядає місто як окремий населений пункт і як складову процесу колективного споживання, що є рисою промислового капіталізму, вважає, що конфлікт у містах, проблеми міст стимулюють різні соціальні рухи у зв'язку з перенаселенням міст, пришвидшенням темпів вичерпання природних ресурсів та виникненням ризиків, пов'язаних із забрудненням довкілля [8].

Варто також розглянути урбанізацію з погляду радянської соціології. У 80-х роках ХХ ст. радянськими соціологами були охарактеризовані етапи "соціалістичної урбанізації" (В. Пароль) та визначені її специфічні риси в СРСР (А. Ахієзер), а саме:

– формування міст не стільки на основі товарно-грошових відносин, скільки шляхом примусового перекачування державою ресурсів із села, що супроводжувалося перенесенням у місто елементів натурального господарства;

– інституціональна незабезпеченість подвійного механізму урбанізації, що призвела до банкрутства ідеї про "зближення міста та села" у радянські часи і, як наслідок, – до псевдоурбанізації.

Особливістю урбанізації в СРСР полягала в тому, що відбувалася в країні з переважно сільським населенням. Тому збільшення кількості міст супроводжувалося значним освоєнням нових територій, здійснювалося у багатонаціональній державі, регіони якої мали різний рівень соціально-економічного розвитку, тому була нерівномірною, часто – спотвореною. Внаслідок цього утворювалися урбанізовані та неурбанізовані території (Центр – Середня Азія, Схід – Захід). Значною мірою це було пов'язано з різними природно-кліматичними умовами, національними особливостями, недостатньо розвинутою мережею шляхів сполучення тощо [8].

Загалом радянська соціологія розглядала урбанізацію під такими кутами зору:

а) з'ясування її подвійного механізму як передумови і наслідку процесів соціальної взаємодії, в результаті яких відтворюється і посилюється різниця між містом і селом, центром і периферією, великими і малими містами з одночасним проникненням міських відносин у село;

б) відокремлення індустріальної (концентрація у містах сільського населення) та соціально-інформаційної (формування міста як специфічного соціального організму, що виробляє і поширює стереотипи міського життя в усьому суспільстві) фаз сучасної урбанізації;

в) інтенсивне формування урбанізованих регіонів, які є конкретним своєрідним подоланням відмінностей між містом і селом.

У 90-х роках інтерес соціологів пострадянських країн переорієнтувався з проблем урбанізації на питання міської політики, міських рухів, агрегації міського простору тощо [8]. Отже, відповідно до означеної теорії, головна увага акцентувалась на розвитку економічної підсистеми.

Отже, спільними рисами вищезгаданих теорій урбаністики є те, що в них закладені окремі принципи стійкого розвитку.

Світовий досвід свідчить про виняткову роль місцевої влади у процесі забезпечення стійкого розвитку держав світу. Гострота новопосталих проблем у містах зніщувала появу за останні 15-20 років низки документів міжнародного рівня, в яких тема локального розвитку займає вагомe місце. Серед таких документів такі:

- Європейська хартія місцевого самоврядування, 15 жовтня 1985 р. Страсбург [9];
- Стратегія європейського регіонального планування (European Regional Planning Strategy), прийнята на конференції СЕМАТ 1988 р., Лозанна, Страсбург [10];
- “Порядок денний на XXI ст.”. Конференція ООН з охорони навколишнього середовища та розвитку. Ріо-де-Жанейро, 3-12 червня 1992 р. [11];
- Хартія “Міста Європи на шляху до стійкого розвитку” (Ольборгська хартія, Данія 27 травня 1994 р.) [12];
- “Порядок денний Хабітат II”. Прийнята конференцією ХАБІТАТ II, Стамбул 3-14 червня 1996 р. [13];
- визначальні принципи стійкого просторового розвитку Європейського континенту. Документ підготовлений комітетом керівників Європейської конференції міністрів регіонального планування (СЕМАТ). Ганновер, 7-8 вересня 2000 р. [14];
- Соціальна хартія міст-членів союзу Балтійських міст (Росток, 13 жовтня 2001) [15].

У цих міжнародних документах місто визнається центральним чинником соціального й економічного розвитку людства, центром суспільного життя та національної економіки, хранителем культури, спадщини та традицій. Міста відіграють ключову роль у процесах зміни стилю життя населення, моделей виробництва та споживання, просторової структури розселення та розміщення виробництва [16].

Разом з тим місто несе відповідальність за екологічні проблеми людства та руйнацію природного капіталу. У місті також найбільш гостро відчувається порушення соціальної, політичної, архітектурної, ресурсної й екологічної рівноваги. Водночас міський рівень – це найменший масштаб, у якому можливе конструктивне інтегральне цілісне вирішення цих проблем [17]. У цих документах зазначено, що місто не має права експортувати проблеми і порушувати рівновагу на зовнішньому середовищі або в майбутньому [16].

Н. В. Стукало зазначає, що перехід до стійкого розвитку регіону або міста вимагає розробки стратегічних установок, які враховували б характер світових і національних тенденцій, очікуваних змін у суспільному житті, технологічних укладах, економіці політиці; природно-кліматичні умови на території; життєві стандарти, технологічний, інтелектуальний і суспільний потенціал населення певної території, ресурсні можливості населення; стан місцевого довкілля. З цією метою здійснюється стратегічне планування розвитку міста або регіону, а також організовується його виконання. В базисі стратегічного плану відповідно до концепцій стійкого розвитку має бути гуманітарно-екологічний імператив, тобто принцип збереження та відновлення довкілля для нормальної життєдіяльності людей [18].

Висновки. Досліджуючи вплив теорії стійкого розвитку міста на теорії урбаністики варто зазначити, що теорії урбаністики справді ґрунтуються на принципах теорії стійкого розвитку міста.

Література:

1. Meadows D. L. Dynamics of Growth. – London, 1974. – 126 p.
2. Сталій розвиток : еколого-економічна оптимізація територіально-виробничих систем : [навч. посібник] / Н. В. Карасва, Р. В. Копран, Т. А. Коцко та ін. / За заг. ред. І. В. Недіна. – Суми: ВТД “Університетська книга”, 2008. – 384 с.
3. Герасимчук З. Теоретичні засади забезпечення конкурентоспроможності регіону / З. Герасимчук // Економіст. – 2011. – № 11. – С. 34-37.
4. Мороз О. Д. Досвід Німеччини у створенні регіональних логістичних центрів : [Електронний ресурс] / О. Д. Мороз. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/en_re/2008_5_4/zbirnuk_RE_4_398.pdf.
5. Замула І. В. Економічна та екологічна безпека у контексті стійкого розвитку / І. В. Замула, Г. В. Кірейцева // Вісник ЖДТУ: Економічні науки. – 2011. – № 1 (55). – С. 196-198.
6. Вирт Л. Урбанізм как образ жизни / Л. Вирт // Социология. – М.: ИНИОН РАН, 1997. – С. 22-43.
7. Мороз В. Я. Урбанізація як одна з форм історичної комунікації / В. Я. Мороз // Вісник ЛНУ ім. Тараса Шевченка. – 2010. – № 20 (207). – Ч. III. – С. 147-155.
8. Городяненко В. Г. Соціологія [підручник]. – К.: видавничий центр “Академія”. – 2003: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ebk.net.ua/Book/sociology/gorodyanenko_sotsiologiya/part3/31202.html.
9. Европейская хартія місцевого самоуправління, Страсбург, 15 окт. 1985 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=122&CM=1&CL=RUS>.
10. European Regional Planning Strategy, СЕМАТ, Страсбург, 1988: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.coe.int/t/e/cultural_co-operation/environment/cemat/Presentation/.
11. “Повестка дня на XXI век”, принята Конференцией ООН по окружающей среде и развитию, Рио-де-Жанейро, 3-14 июня 1992 г.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/russian/conferen/wssd/agenda21/>.
12. Хартія “Города Европы на пути к устойчивому развитию” (Ольборгская хартія). Одобрена участниками Европейской Конференции по устойчивому развитию больших и малых городов Европы, Ольборг, Дания, 27 мая 1994 г.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sustainable-cities.eu/upload/pdf_files/ac_russian.pdf.

13. Повестка дня Хабитат II. Принята конференцией ХАБИТАТ II., Стамбул, Турция, 3-14 июня 1996 г. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/russian/conferen/habitat/habagend.htm>.
14. Руководящие принципы устойчивого пространственного развития европейского континента, Ганновер, 7-8 сентября 2000 г. // Город, упр. – 2002. – № 10 (74). – С. 37-49.
15. Социальная Хартия городов-членов Союза Балтийских городов, принята на IV Генеральной конференции СБГ. – Ростов, 13 октября 2001 г. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ubc.net/commissions/Social_charters/SC_Russian.doc.
16. Бойко-Бойчук О. В. Світові тенденції розвитку міст : міжнародний досвід / О. Бойко-Бойчук : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/dutp/2007-2/txts/07bovmmd.htm>.
17. ООН – ХАБИТАТ – Программа ООН по развитию населенных пунктов: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un.org/ru/ga/habitat>.
18. Стукало Н. В. Глобальні виміри сталого розвитку / Н. В. Стукало // Економічні науки. Серія "Економічна теорія та економічна історія". Збірник наукових праць ЛНТУ. – 2010. – В. 7 (28). – Ч. 2. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/en_etel/2010_7_2/33.pdf.